

Bandura T. Y. Art Functionality of Topos of the City in the Novel I. Neshuya-Levytsky "Clouds"

Of the article analyses the artistic-aesthetic concept of topos of the city in the novel I. Neshuya-Levytsky "Clouds", explores the narrative functionality.

Key words: topos, narrative, aesthetic, sacralization.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2012 р.

Прийнято до друку 30.11.12 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Веретейченко І. А.

УДК 82.09

І. А. Веретейченко

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ОБРАЗУ МІСТА

Однією з особливостей сучасної урбаністики є очевидне посилення в ній культурологічного мислення. Феномен культури набуває в новому контексті онтологічного звучання, оскільки місто є не лише природно-технічним комплексом, складовою частиною ландшафтної сфери, перетвореної зусиллями багатьох поколінь, а й своєрідною формою співжиття людей, центром "культурного тяжіння". Особливе соціальне та просторове середовище міста формує своєрідну міську культуру.

Культурологічний аналіз міста дистанціюється від технократичного погляду на місто та розглядає міське середовище з точки зору того, як воно впливає на саморозвиток особистості, шукає форми соціокультурного буття, що відповідають гідності людини. Дослідження внутрішніх смислів культури, засвоєння багатоманітної культурної спадщини, знайомство з внутрішньою структурою культури того чи іншого міста, осмислення ритмів його історичного буття та перспектив майбутнього зробили проблему співвідношення історії та культури однією з актуальних в урбаністиці.

Сучасний стан дослідження історико-культурного простору міста, на нашу думку, "розчиняється" у різноманітному, але роз'єднаному знанні. Зусилля істориків, теоретиків архітектури, культурологів, інших фахівців з питань життєдіяльності міста недостатньо координуються. Структури академічних співтовариств за останні роки практично не змінилися. У той же час зовнішнє середовище існування відносно замкненого академічного співтовариства повільно, але неухильно змінюється: у точках дотику академічного мікрокосмосу зі світом зовнішнім виникають усе нові напруги.

Міста дедалі стають самодостатніми суб'єктами розвитку власної території, їх роль не обмежується концентрацією людських, фінансових, інфраструктурних, організаційних ресурсів. Очевидним став той факт, що місто є специфічним феноменом із своїм культургенетичним механізмом виникнення, розвитку, функціонування. Міські утворення переживають “ущільнення” не лише матеріально-просторового субстрату урбанізованого середовища, а й соціокультурного наповнення – ускладнюється функціональна диференціація, виявляються зв'язки, раніш не очевидні тощо. У потоці змін, що відбуваються у містах, все складніше виявити, а тим більш – пояснити динамічні процеси розвитку міста як особливого “живого” організму, що в своєму функціонуванні постійно зростає, перетворюється, трансформується.

На сьогодні місто варто розглядати як геосоціокультурну систему, що має територіально-географічний, архітектурно-планувальний, соціально-економічний, культурно-інформаційний виміри. При цьому враховується роль міста як центру впливу та його ідентифікаційна функція, а також роль міста у формуванні різного роду взаємопов'язаних просторів: комерційного, соціального, рекреаційного, а відповідно й культурного тощо. Звідси метою розвідки є різноаспектне дослідження європейської концепції образу міста, його ідейно-тематична своєрідність та принципи художньої організації.

Висвітленню цього питання були присвячені праці таких науковців, як М. Вебера, Г. Зімеля, М. Бютора, К. Лінча, Л. Мамфорда, Р. Барта, Я. Мукаржовського, Жака ле Гофа, У. Еко, Ю. Лотмана, В. Топорова, Ю. Манна, Н. Шмідта, І. Мітіна, Р. Адамса, Ф. Броделя, Г. Сайко, С. Сассен, Ф. Тенніса тощо, проаналізувавши які, можна стверджувати, що з часів Давньої Греції й Риму європейська художня думка знаходила й шліфувала притаманні їй мистецькі форми, закладала підмурівок інтелектуальної вежі, звідки загальноєвропейське місто та буттєві його околиці бачаться набагато виразніше. Визначається, що сформований при цьому “образ міста” і реальне його наповнення в художньому творі не завжди ідентифікуються, бо наукові й літературні узагальнення самопідтверджуються не дійсністю, якою та була, а результатами руху останньої у бік сьогодення. Спираючись на дослідження Е. Ауербаха, О. Шпенглера визначається, що світова література – це література міська, “світових столиць”, яка розглядається на рівні міфології, символіки та семіотики тощо.

Наведені визначення віддзеркалюють культурні особливості різних розумів міста. Кожне з них указує на важливі риси міського життя. Більшість істориків-урбаністів загалом згодні щодо неможливості універсальної дефініції міста, яка би пасувала до всіх історичних періодів та всіх контекстів історичних подій. Так можна говорити, що місто середньовічне відрізнялося від античного, китайські міста – від європейських. Як і кожен складний та мінливий історичний феномен,

місто не є просто набором нормативних ознак. Ані наявність фортечних мурів, ані осідок князівської чи іншої панівної родини, ані регулярний ринок не можуть вважатися універсальними ознаками міського устрою. Міста можна поділити на різні групи чи типи: залежно від кількості населення (міста – містечка), основного заняття міщан (місто торговельне – промислове – культурний – науковий центр), адміністративного статусу населеного пункту (столиця – обласний центр – районний центр) тощо. Отже, саме розуміння міста в різних історичних і культурних контекстах суперечливе, а універсальних нормативних критеріїв його однозначної дефініції не існує.

Так, наприклад, народна селянська культура послужила одним із найважливіших джерел прогресу середньовічної культури, який почався в XI ст. і вплинув на становлення міської культури. У XI ст. у Європі відбувається швидке зростання міст. Їх населення складалося з найрішучіших та найбунтівніших елементів суспільства: до міст втікали кріпаки, змінювали стиль життя деякі феодала, які особливо збідніли. Нові види занять – торгівля, ремесло – вимагали активності, обачності, породжували раціоналістичний підхід до життя. Городяни об'єднувалися в комуни, що мали органи самоврядування. Вони й очолювали боротьбу за звільнення від феодала або монастиря, на землях яких стояло місто. Ця боротьба вимагала героїчних зусиль і тривала досить довго, але увінчалася в результаті успіхом. Міста стали опорою королівської влади внаслідок утворення централізованих національних держав [6, с. 154].

Також досягненням нової історичної науки, на думку Ж. ле Гоффа, є вивчення двох видів реальності: історичної дійсності як такої і уявлень, які про неї мали люди в той час [2, с. 72]. Антропологічний підхід у дослідженні ментальності дозволяє йому “зафіксувати цілісність історичної дійсності у фокусі людської свідомості (у суб'єктивній реальності)” [7, с. 25]. Тобто матеріальні основи життя вивчаються через ті смисли і значення, які люди середньовіччя вкладали в них. При цьому історик прагне відшукати “взаємовпливи і взаємозв'язки між різними прошарками і рівнями соціального” [3, с. 206]. Інакше кажучи, Ж. ле Гофф прагне досягнути суспільство зсередини, виходячи з тих уявлень, які мали люди минулих століть про самих себе, про своє існування на землі та життя після смерті. Під дослідженням ментальності Ж. ле Гофф бачить, перш за все, вивчення історії колективної психології і масових уявлень, що дозволяють відтворити бачення світу людьми минулого.

Але, оскільки ментальність належить до сфери “неявного, імпліцитного”, “дифузного і розмитого”, то її розкриття ускладнене. Ж. ле Гофф пропонує зупинитись на наступних напрямках аналізу цієї “розмитості”. “Перше з них – аналіз культурного і ментального інструментарію, який забезпечує народження деяких уявлень (і відповідних їм практик), мова йде ... про розумовий інструментарій. Другий напрям аналізу – ставлення до земного, особливо до життя, до людського тіла, до землі, до земної історії. Третій напрям – це аналіз

розмежувань у системі цінностей і уявлень церковного і світського, духовного та мирського, сакрального й профанного” [5, с. 30]. Таким чином, його цікавить у ментальності такі колективні уявлення, які відіграють вирішальне значення в житті людини і суспільства.

Жак ле Гофф розглядаючи матеріальні речі в есеї “Міська метафора Гійома Овернського” зазначає, що не треба їх оцінювати самих собою, лишень настільки, наскільки вони можуть слугувати досягненню досконалості. І тут розгортається метафора: “Уявімо собі місто, створене спільнотою таких досконалих людей (*imaginbimur civitatem aggregatam ex hominibus sic perfectis...*), що ціле їхнє життя зводиться до того, щоб шанувати Бога і служити Йому, постійно сповняти обов’язок шляхетності душі (*honestas*), постійно допомагати іншому”. Отож, додає він, “очевидно, що порівняно з цим чудовим (*praeclara*) містом решта людства – наче дикий ліс (*quasi silva*), а всі інші люди – наче деревина (*quasi ligna silvatica*)...” Ось головне протиставлення у системі середньовічних цінностей між містом (*civitas*), реально-символічним місцем культури, і лісом, географічним та уявним втіленням дикості” [4, с. 226–227]. Міська культура є важливим чинником формування особливої картини світу мешканців міст. Особливу культурно-історичну реальність можна виявити і описати особливим способом, який розроблявся філософією життя, екзистенціалізмом та зв’язав розрізнені фрагменти дійсності та однобічні відносини в нове ціле. Така пізнавальна модель культурно-історичного простору міста передбачає антропологічний принцип дослідження, пізнання культурно-історичного процесу “внутрішньо” – через людину, через “проникнення” в самосвідомість людей конкретно-історичної доби.

Культурний простір міста у контексті модальності людського буття, також представлений дослідниками культурофілософського напрямку (Я. Буркхардт, Л. Февр, М. Вебер). Становлення міської культури невід’ємно пов’язується з процесом самопроекування людини. Так М. Вебер розглядав місто як своєрідний осередок перетворення – від несвободи до свободи [1, с. 322]. Дослідники звертаються до часів Ренесансу, коли місто починає відігравати роль центру розвитку, що всій культурі Нового часу надає цілісності. Міська культура набуває самоцінного значення, поставши опозицією до цінностей, характерних для землеробської цивілізації. О. Лосєв зазначав, що саме у добу Ренесансу місто набуває у культурі такого значення, що стає не просто елементом традиційної культури, як це було у середні віки, а системою, що задає логіку розвитку всієї культури [8, с.18].

Такий дискурс міста на історичному, культурологічному та філософському тлі призвів до появи питання теми міста у європейському літературному процесі. Відзначено, що в цьому контексті розгляд дедалі складніших проблем людського життя зміщується в площину міста, мегаполіса, де визрівають, ставляться і значною мірою вирішуються найбільш нагальні проблеми усеземного майбутнього.

Взагалі, якщо подивитися на саме визначення поняття “урбанізм”, що з латинської перекладається як “urbs” – місто, відображає в літературі, а особисто в її тематиці, образах, стилі, існуванні, житті великого міста з високорозвиненою технікою та індустрією, міський побут, особливості психіки, породжених міським укладом. Міська тематика, з’являючись з другої третини ХІХ ст. і отримуючи все більше значення в літературі з розвитком промислового капіталізму, висувалася насамперед реалізмом (Діккенс, Дізраелі, Теккерей, Бальзак, Т. Гуд, Е. Еліот та ін, в Росії – “натуральна школа”, ранній Достоевський, Некрасов та ін).

З літератури витіснялися замки, садиби, природа. Об’єктами опису ставали машина, фабрика, залізниця, натовп, людська маса як єдине ціле. Виник жанр “фізіологія” міст, міських нарисів (“Нариси Лондона” Діккенса, “Фізіології” Бальзака, збірник “Фізіологія Петербургу”, “Петербурзькі кути” Некрасова і т. д.); в ліриці використовуються прийоми міського фольклору. Тема міста розгорталася в реалістичній літературі в розрізі критики нового соціально-економічного укладу, розкриття його негативних сторін; підкреслювалися контрасти міських злиднів і розкоші, увагу привертали столичні кути, нетрі, мансарди; міський пейзаж вимальовувався в сіро-брудних, похмурих тонах; зображення міста отримувало часом гротескний характер. Цю лінію критичного і реалістичного зображення капіталістичного міста продовжував натуралізм (Золя, Лемоньє, Бласко-Ібаньєс та ін.). Опис міста, його індустрії, міських підприємств, біржі, ринку, фабрик, магазинів і т. д. (“Череве Парижа”, “Гроші” Золя) отримує домінуюче значення. Створюється ціла епопея про міста (“Лурд”, “Париж”, “Рим” Золя). Інтерес до виробництва відсуває інтерес до людини на другий план; зменшується роль індивідуальних героїв, героєм робиться часом знеособлена маса (“Жерміналь” Золя).

Основоположником урбаністичної поезії, що прославляє великі міста, світ індустрії і техніки, був Уїтмен (“Листя трави”, 1855), у якого, в умовах розвитку американського капіталізму, апофеоз індустріального міста зливався з апологією колективізму, американської демократії. Уїтмен шукав і нову, динамічну форму для поетичного вираження цього нового змісту (усунення рим, строф, метричної визначеності, наближення вірша до прози, композиція типу “каталогу вражень” і т. п.).

У декадентській й імпресіоністичній літературі вимальовувався образ не стільки виробничого, ділового, скільки споживчого міста, з його нічними вулицями, бульварами, кафе, театрами, “спокусами” і пороками. Письменники, негативно ставилися до зростаючого промислового капіталізму, створювався образ великого міста, яке виступає як міраж, мана, що заманює і обманює (в російській літературі від “Невського проспекту” Гоголя до “Петербурга” А. Білого, віршів і п’єс Блока).

Найбільш розгорнутий (за формою та змістом) вираз міської літератури отримав в літературних течіях імперіалістичної епохи, які й

можуть бути названі урбаністичними у власному розумінні слова. Такий урбанізм різко фарбував художні течії конструктивістського типу, що виникли у період передвоєнної гарячки, як футуризм в Італії, пароксизм, кубізм, динамізм мови у Франції, група “Ніланд” у Німеччині та ін. Це мистецтво співало дифірамби завоюванням сучасної техніки, проголошуючи “релігію швидкості”, прославляючи аероплани, експреси, автомобілі тощо. Для нього характерне швидке мелькання та одночасність багатьох вражень, зображення предметів у русі, судомний енергетизм, панування механічних речей, що пригнічують людину, знеособлюють її, технологічна естетика, газетно-телеграфна стилістика тощо. У цих літературних течіях, пов’язаних з найбільш агресивними шарами імперіалістичної буржуазії, фетишизація техніки зливалася з апологією імперіалізму, із захопленням перед його броньованим кулаком, з проповіддю війни, з культом грубої сили. Раціоналізоване капіталістичне виробництво, переважає і розчиняє в собі особистість робітника, стає головним героєм у описових романах П. Ампан.

Трактування урбаністичної тематики поетами епохи імперіалізму (зокрема в літературних течіях експресіоністичного типу) відрізнялося різкою двоїстістю, яка відображала розшарування і метання дрібної буржуазії. Верхарн зі своїм патетичним урбанізмом найбільш яскраво висловив це коливання між жахом перед “містом-спрутом” і захватом перед містом – осередком людського розуму, волі, мощі. З величезною силою розкриваючи соціальні суперечності міста, Верхарн вбачав їх то в прийдешній пролетарській революції, то в торжестві європейського імперіалізму. Унанімісти (особливо Ж. Ромен) від страху інтелігента-одинака, загубленого в місті, приходили до обожнювання міста, до жертовно-блаженного розчинення в натовпах вулиці, театру і т. п. Фетишизація капіталістичної техніки, захоплення нею і страх перед нею відбив Келлерман (“Тунель”). Захват і страх перед великим містом – істотна тема у А. Гольця.

У період післявоєнної кризи дрібнобуржуазний бунт проти капіталізму з його технологізацією проявляється у німецьких експресіоністів, у Дюамеля. У період світової економічної кризи буржуазна і дрібнобуржуазна література відбивала переляк перед технічним прогресом, викидаючи демагогічні гасла проти урбанізму, за “повернення до землі”.

Як бачимо, відповідну образну палітру міста на поетичному ґрунті визначають суперечливі емоції і оцінки, мотивовані неоднозначним ставленням до феномена міста “з боку селянина, що покинув “свої стріхи” і занурився у міську культуру. В емотивному плані “чужинності” привертає увагу опозиція город-місто, – зазначає Л. Ставицька. Слово город адекватне емоції відчуження людини від міста, а місто фіксує прийняття ліричним суб’єктом міської культури” [5, с. 118]. Епістемологічною платформою дослідження міста як системи, що самоорганізується та саморозвивається, є синергетика. Вона дозволяє

досліджувати будь-які системи, котрі мають структуру (в тому числі культурні), підпорядковуються дії “нелінійних законів”, які встановлюють виключно імовірнісний, а не функціональний зв’язок між об’єктами і явищами. Для розвитку міста як соціокультурного організму, носія смислів, тенденцій та сутнісних особливостей життєдіяльності суспільства, характерною може бути емерджентність, здатність до стихійного прояву нових якостей, що їй не властиві, і як наслідок – нелінійність розвитку.

Таким чином, створений літературою образ міста, таким чином, “провокує” активізацію чуттєво-тілесного сприйняття міського світу. І в цьому значенні художній образ вже не просто формує естетичну цінність, що було характерне для попереднього періоду – на етапі перетворення сам художній образ міста являє собою самодостатню естетичну цінність. У цьому випадку художній образ ідентичний образу естетичному, і ця ідентичність становить у структурі образу цілісність естетики і поезики. Завдяки цій цілісності художній образ досягає тієї смислової глибини, що розмикає межі власне образу й виводить його на рівень ідеалу, який шляхом зміни сприйняття реальності змінює і саму реальність. Місто перестає відчуватися як обмежений і упорядкований простір, воно розчиняється в природі, набуває рис нескінченності, трансформується в нову сутність, у метафізичний, розумовий, вільний, бажаний простір, що пробуджує до руху стихію вільного людського духу, незалежного від культурних імперативів, і створює нові цінності й новий простір. У цьому сенсі місто являє досвід пограничного існування свідомості, виявляючи тим самим тісну взаємообумовленість феномену міста як естетичного ідеалу і феномену переходу до культурного розвитку.

Список використаної літератури

- 1. Вебер М.** Город / М. Вебер // Избранное. Образ общества. – М.: Юрист, 1994. – С.108 – 256.
- 2. Вжозек В.** Историография как игра метафор: судьба “Новой исторической науки” / В. Вжозек // Одиссей. Человек в истории. 1991. – М.: Прогресс, 1991. – С.72 – 108.
- 3. Гуревич А. Я.** Исторический синтез и школа Анналов / А. Я. Гуревич. – М.: Юрист, 1993. – 206 с.
- 4. Див. Ле Гофф Ж.** Середньовічна уява. Переклад з франц. Яреми Кравця / Ж. Ле Гофф – Львів: Літопис, 2007. – 350 с.
- 5. Ле Гофф Ж.** С небес на землю // Одиссей. Человек в истории / Ж. ле Гофф. – М., 1991. – С. 19 – 43.
- 6. Ле Гофф, Ж.** Цивилизация средневекового Запада [Текст] / Ж. Ле Гофф. – М.: Прогресс, 1992. – 376 с.
- 7. Репина Л. П.** Социальная история в современной историографии. Курс лекций / Л. П. Репина. – М.: Прогресс, 2001. – 207 с.
- 8. Риккерт Г.** Философия жизни / Г. Риккерт – К.: Наукова думка, 1998. – 488 с.
- 9. Ставицька Л. О.** Естетика слова в українській поезії 10 – 30 рр. ХХ ст. / Л. О. Ставицька – К.: Правда Ярославичів, 2000. – 156 с.

Веретейченко І. А. Європейська концепція образу міста

Статтю присвячено дослідженню процесу розвитку художнього образу міста в літературі перехідних епох. Визначаються естетичні складові образу міста як суб'єкту перехідного процесу. Аналізується специфіка естетичного сприйняття міста в різні епохи та взаємовідношення естетичного і художнього в структурі образу.

Ключові слова: образ, місто, дискурс, поезія, культура.

Веретейченко И. А. Европейская концепция образа города

Статья посвящена исследованию процесса развития художественного образа города в литературе переходных эпох. Выделяются эстетические составляющие образа города как субъекта переходного процесса. Анализируется специфика эстетического восприятия города в разные эпохи и взаимоотношения эстетического и художественного в структуре образа.

Ключевые слова: образ, город, дискурс, поэзия, культура.

Vereteychenko I. A. European Conception of Appearance of City

The article is devoted by investigation in development of an artistic image of city in the literature of transitive epoch. Aesthetic composed an image of city as subject of transient are defined. Specificity of aesthetic perception of city during different epoch and relationships of an aesthetic and art in image structure is analyzed.

Key words: appearance, city, diskurs, poetry, culture.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2012 р.

Прийнято до друку 30.11.12 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Фоменко В. Г.

УДК 821.161.1.09

Верник О. А.

**СПЕЦИФИКА ГОРОДСКОГО КОДА В РОМАНЕ К. ФЕДИНА
“ГОРОДА И ГОДЫ”**

Тема города – основная тема в творчестве К. Федина первой трети XX века. Ведущее место среди произведений, написанных автором в этот период, принадлежит роману “Города и годы”, книга была переведена на двадцать языков и неоднократно переиздавалась. Произведение, характеризующееся сложным композиционным строением и неоднозначной трактовкой темы “интеллигенция и революция”, было положительно встречено и в Русском Зарубежье. Роман был новаторским для своего времени и отразил художественные поиски